

VÁLTOZÓ JÖVŐ ÉS MEGÚJULÓ TANANYAG¹

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Gyorsan változó világunkban különösen nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy a különböző szinteken oktatott tantárgyak segítsék a fiatalokat a folyamatos változás tényének elfogadásában és az arra történő felkészülésben. Ezek a tárgyak akkor formálhatják hatékonyan a hallgatók szemléletét, ha a tananyagok nemcsak a változás tényét, módjait és különböző formáit írják le, hanem maga a bennük kifejeződő szemlélet is felkészíti őket a változások értelmezésére és befogadására. Azon túl, hogy fel kell készülni a változásokra, törekedni kell arra is – különösen a középiskolás és az egyetemi, illetve főiskolás hallgatók esetében –, hogy a fiatalok maguk is részesei legyenek a jövő formálásának. Ez csak akkor lehetséges, ha a fiatalok cselekvően jövőorientáltak, vagyis a jövőt nem kész tényként várják, hanem tesznek is azért, hogy jobb legyen. Az oktatás során csak akkor fejleszthető és erősíthető igazán az odafigyelésük és a nyitottságuk a jövőre, ha interaktív és harmonikus az együttműködés a fiatalok és a tanárok között.

A tanulmányban abból a gyorsan változó jövőből indulunk ki, mely mindenki elé feladatként állítja a változásokra történő felkészülés szükségességét. Ez a gyorsuló változás tükröződik az oktatásban is, ahol új tananyag-fejlesztési szempontok jelennek meg.

MEGVÁLTOZOTT A VÁRHATÓ JÖVŐ, VÁLTOZIK A JÖVŐKUTATÁS

Már „a jövő sem a régi”. A jövő nem a múlt és a jelen többé-kevésbé változatlan folytatása, hanem a változásokkal tarkított jelen olyan újfajta következménye, melynek milyenségében egyre nagyobb szerepet kapunk mi – gyakran csak rövid távon gondolkodó és cselekedeteinket nem eléggé komplexen átgondoló – emberek.

1 A szerzőnek a BME APPI megbízásából készített „Tananyagfejlesztés a dinamikus rendszerelmélet alapján jövőorientáltág témakörben” c. tanulmányának (2008) továbbírt változata.

A jövő nem is lehet pusztán a múlt és a jelen változatlan folytatása. A világgazdaság pénzügyi és általános értékválsággal küszködik. A világ népessége sem növekedhet tovább a jelenlegi ütemben, a meg nem újuló természeti erőforrásokat nem használhatjuk fel ebben az ütemben kimerülésük veszélye nélkül, a környezetet sem szennyezhetjük büntetlenül, és a szakadék sem nőhet már tovább a fejlett és a kevésbé fejlett világ között. Változtatni kell azon a gondolkodáson, amely csak a jelenre és a rövid távú jövőre koncentrál, amely nem törődik a különböző társadalmi és gazdasági szférákban meghozott döntéseknek következményeivel közép- és hosszú távon.

A jövő nem csak néhány emberé, néhány multinacionális vállalaté vagy néhány országé, hanem mindnyájunké. Gyermekeink és unokáink számára is biztosítani kell a létezés feltételeit és a választás lehetőségeit. Mindnyájan felelősek vagyunk azért, hogy miként gondolkodunk a jövőről, és mit teszünk annak érdekében, hogy elkerülhessük a katasztrófákat. A jelenlegi válság is azt mutatja, hogy a gazdaság növekedése nem tartható fenn eddigi keretei között, a hangsúlyt a kiegyensúlyozott fejlődés új útjainak keresésére kell helyezni.

A jövő legfontosabb jellemzője a változás. Az új helyzetekben megnő a bizonytalanság, fokozódik az instabilitás, megtörnek a korábbi trendek, váratlan események következnek be, igen gyakran a felelőtlen emberi tevékenységek következtében. Megváltozott – közvetlenebbé és több rétegűvé vált – a jövőhöz való viszonyunk is, bővült a jövővel foglalkozó aktorok köre, erősödött a jövő megismerésének igénye. A jövőkutatás egyszerre értelmezi a folyamatok dinamikáját és alakíthatóságát, beleértve a tartós tendenciák megtörésének lehetőségét, illetve a kis változások nagy léptékű társadalmi hatását, valamint a laikusoknak a jövő alakítására irányuló törekvéseit. Így a jövőkutatás módszertana két markáns területen – a laikusok szerepének növekedésében és az alig érzékelhető jelek fontosságában – újult meg.

A laikus egyén szerepének növekedése előtérbe hozta a participatív jövőkutatást, amihez szorosan társul a cselekvésorientáltság. A laikus egyének és a társadalmi csoportok részéről mind erőteljesebben jelennek meg a jövő megváltoztatására irányuló igények, és ezek mind változatosabb cselekvési terekben érzékelhetőek. A sokféle egyéni és csoporttevékenység összegezeként létrejövő kollektív felelősség (vagy felelőtlenség) jelentős hatással bír a jövő alakulására. A jövő iránti felelősség így nemcsak a jövőkutatóké, hanem hangsúlyosan a laikusoké is. A jövőt formáló laikus egyén a cselekedeteivel, illetve a „nem-tetteivel” a legkívánatosabb előrejelzést is megghiúsíthatja, illetve teret adhat egy kedvezőtlen előrejelzési változat megvalósulásának is.

Az alig érzékelhető jelenségekből fakadó jelentős változások létrejötte a folyamatok kaotikus viselkedésének vizsgálatára és az úgynevezett gyenge jelek – a jövőcsírák – kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. A káosz és a jövőkutatás kapcsolatát már az 1990-es évek közepén alaposan vizsgáltuk (Nováky szerk., 1995), míg a gyenge jelek kutatása csak az utóbbi időben kapott nagyobb lendületet hazánkban (Veigl, 2007).

A változás mindig megzavarja megszokott életünket. Ha rövid idő alatt kell átél-nünk sok és alapvető változást, akkor *jövősokkos állapotba* kerülhetünk (Toffler, 1970).

Ebből következik, hogy *fel kell készülnünk a változásokra*, sőt, elébük kell mennünk, proaktív módon idézve elő azokat.

A JÖVŐKUTATÁS LÉNYEGE: FELKÉSZÜLÉS ÉS FELKÉSZÍTÉS A VÁLTOZÁSOKRA

A jövőkutatás segíti az embereket, hogy a tudatosság hiányában ne csak „vergődjenek” a változások hálójában. A jövőkutatók megközelítésmódokat és módszereket dolgoztak ki annak érdekében, hogy válaszokat adhassanak a változások indukálta kihívásokra. *A változásokra úgy lehet felkészülni, hogy foglalkozunk a jövővel*, mégpedig *jövőrorientáltan*, vagyis előre gondolkodva és cselekedve, lehetőleg közösségben, *participatív* módon. *Cselekedeteinket célszerű kreatívan végezni*, és elvárható a *felelősségteljes* viszonyulás is a jövőhöz.

JÖVŐORIENTÁLTSAÉG

A jövőorientáltság arról alkot képet, hogy passzívan vagy aktívan (tehát tettekkel is), illetve negatívan (a jelenből menekülve) vagy pozitívan (ez esetben van jövőképünk arról, hogy hová akarunk jutni) viszonyulunk a jövőhöz. Vizsgálataink (Nováky-Hideg-Kappéter, 1994, Hideg-Nováky, 1998/b és 2008) megmutatták, hogy a jövőorientáltság egy értelmezhető kategória az egyének és a társadalmi csoportok jövőhöz való viszonyában és az összetevőkben bekövetkező változások kifejezésére. A jövő iránti érdeklődés és az arról való gondolkodás során el lehet jutni a jövő érdekében végzett cselekedetekhez, melyek a jövőre vonatkozó várankozások valóra váltásának is kifejezői. Az értékkel terhelt jövőre orientáltság (Masini, 2004) azt fejezi ki, hogy amit teszünk a jövőért, az behatárolt és irányított az egyének gondolkodása, értékei és attitűdje révén.

A magyar társadalom különböző időpontokban vett mintáinak jövőorientáltság vizsgálata azt mutatja, hogy *társadalmunk alapvetően jövőre orientált*. A magyar lakosság érdeklődik a jövő iránt, és gondolkodik róla. Praktikus okokból foglalkozik ezzel a kérdéssel, mert a család és a gyermekek jövője, illetve a jövő befolyásolása érdeklő leginkább. Az érzékelhető, hogy a jövővel törődés közvetlen kapcsolatban áll a létfenntartással és a munkatevékenységgel. Erős a törekvés a befolyásolásra, de az ehhez kapcsolódó egyéni felelősség nem jelenik meg minden társadalmi csoport válaszában. A kérdésre való gondolkodás témaköreit és időtávjait illetően a jövőkutatás azt feltételezi, hogy a hétköznapi emberek általában a saját, a családjuk és a lakóhelyük rövidebb távú jövőjével foglalkoznak (ebben a sorrendben), míg az ország és a világ jövője, valamint a nagyobb időtávlatok már ritkábban és esetlegesen kerülnek az érdeklődési körükbe. A magyar válaszolók érdeklődési sorrendje ettől eltérő (család, világ, ország és lakóhely). A magyar lakosság tanulással és (többlet)munkával tesz a jövőért, főleg a saját jövőjéért. Ennek alapján egy munka- és tanuláscentrikus társadalom képe rajzoló-

dik ki előttünk. Azonban ez a jövőorientáltság zavarokkal is terhelt, ugyanis a jó anyagi körülmények megteremtését fontosabbnak látják a válaszadók perspektivikusan, mint az intellektuális tőkeképzést.

A jövőorientáltság vizsgálatai ráirányították a figyelmet *az egyének nem tudatos és tudatos jövőviszonyulásának* kutatására (Kappéter, 2003) is. A jövőre felkészülő embernek „tudatosan” kell számolnia azokkal az érzésekkel, megnyilvánulásokkal, attitűdökkel és tevékenységekkel, amelyek „nem tudatos” gondolkodásának következményei.

A magyar társadalom általában kész foglalkozni a jövővel – különösen a saját és a családjának jövője érdekében –, de különböző csoportjai eltérően reagálnak a változásokra. Egyes csoportokat a változások tettekre sarkallnak, másoknál éppen ellenkező a hatás. *Az egyének jövőhöz való viszonya, pozitív attitűdje oktatással, képzéssel és neveléssel erősíthető. Ezért kellene kiemelt céllá válnia annak, hogy hazánk – és a világ – oktatási rendszere a jövőre orientált legyen.*

PARTICIPATIVITÁS

A participatív jövőkutatás új válasz a bizonytalanság okozta változásokból adódó kihívásokra. Ennek a jövőkutatásnak az alkalmazása esetén a lehetséges jövőalternatívák kimunkálásában mindazok részt vesznek, akiknek a jövőjével foglalkozunk, akiktől várható, hogy közreműködnek majd a megvalósításban, és akik minden bizonnyal élnek is majd abban a világban, amelyet közösen alakítunk. (Nováky, 2004) *A jövőalternatívákat, azaz az egymástól lényegesen eltérő jövőlehetőségeket a jövőkutatók nemcsak szakértők közreműködésével, hanem laikus nem-szakértőkkel is együttműködve dolgozzák ki, építve ötleteikre, kreatív gondolataikra és javaslataikra. A szemléletben összegyűjtött ismeretek fontos, kiegészítő szerepet töltenek be a jövő tudományos alapon történő megismerésében. Nem nélkülözhető az elméleti-módszertani ismeretekkel rendelkező kutató, de igen fontos, hogy a jövőkutató ne idegenkedjen az érintettek bevonásától az előrejelző munkába.*

A laikusok bevonása a jövőalkotó és -formáló folyamatba azért lehetséges most, mert jelenlegi világunkban mind többen érzékelik, hogy részt kell venniük saját jövőjük formálásában, alakításában. Mind többen követelik ezt a részvételt (például mozgalmak formájában), és mind többen vállalják is az ezzel járó fáradságot. Az objektív adatokból leszűrhető fejlődéstendenciák nem egyértelműek az előrejelzés klasszikus módszereinek alkalmazásakor, hiszen a külső és a belső feltételek, körülmények változékonyak. Ezért kell különösen nagy figyelmet fordítani az egyéneken, a civil szerveződésekben, a helyi vezetésben és a mozgalmakban rejlő erőkre és motiváló tényezőkre. Fontos annak feltárása, hogy ezek az erők miként reagálnak a változásokra, mennyire akarják befolyásolni saját és környezetük jövőjét, mennyire hajlandóak és képesek annak tervezésében részt venni, arra időt és energiát fordítani, és mennyire képesek használható alternatívákat kimunkálni. Elképzeléseikről úgy szerezhetünk információkat,

ha megismerjük, hogy miként értelmezik a laikus egyének és a társadalmi csoportok a valóságot, és milyen jövővárakozásaik vannak. *Ehhez nyújt segítséget a participatív jövőkutatás és annak módszertani arzenálja.*

A participatív módszerek a klasszikus, tudományos módszereket alkalmazó jövőkutatás kiegészítő eljárásai. Akkor járunk el helyesen, ha az így megszületett eredményeket beépítjük a tudományos kutatás folyamatába. *Általános erősségük,* hogy segítségével közösen és egyszerre lehet kialakítani célokat, stratégiákat és taktikákat. Így harmonikus rendszert alkothatnak a jövőhöz való viszonyulás különböző módjai és eszközei. A megfelelő eljárásokkal kialakított precíz, körültekintően megfogalmazott javaslatokat gyakran azért kell kevésbé pontos és újszerű (nem annyira meghökkentő) formába önteni, hogy az érintettek értelmezhesék azokat, és megalapozottan fogalmazhassák meg véleményüket. A módszerek *általános gyengesége* a felszínes elemzés, a gyorsaságra és a minél előbbi konszenzus kialakítására való törekvés. Időnként tapasztalható az érintettek véleményét manipulálni akarók tisztességtelen befolyása is. A participatív kutatási módszerek – gyengeségeik ellenére is – fontosak, mert mozgósítják a lakosság kisebb-nagyobb csoportját, közelebb hozzák a mindennapok emberéhez a titokzatos jövőt, és tudatosítják, hogy az egyének és a csoportok képesek a jövőért tenni. Ezek az eljárások ugyanis *tevékenységre, akciókra ösztönöznek.*

A három legismertebb és gyakran alkalmazott participatív eljárás a jövőkerék, a „futures workshop” technika és a közösségi (public) Delphi.

A *jövőkerék* módszer alkalmas trendek és események elsődleges, másodlagos és harmadlagos hatásainak azonosítására és csoportosítására. A módszer a jövővel kapcsolatos gondolataink és kérdéseink rendszerezésének technikájaként úgy is értelmezhető, mint egy strukturált brainstorming. Az eljárás során csoportosítjuk az átgondolandó kulturális, politikai, pszichológiai, technológiai, környezeti és gazdasági hatásokat. Figyelembe vesszük a történelmileg befolyásoló tényezőket, a jelenlegi összefüggéseket és a jövőbeli hatásokat, következtetéseket, így az eljárás segíti a három idődimenzióban történő gondolkodást. A módszer áttekinthető és vizuális térképet nyújt az interakciók lehetséges komplexitásáról. Erősíti a jövőorientált szemléletet és az alternatív szcenáriókban megjelenő multi-koncepciók kidolgozását. Segítséget nyújt a pozitív és negatív visszacsatolási hurkok azonosításához – a magasabb fokú következmények esetenként visszakanyarodhatnak az eredeti kijelentéshez. A módszer segítheti a döntési folyamatot is, mert ha egy elképzelhető esemény bekövetkezésének túlságosan sok a káros, társadalmat veszélyeztető hatása, akkor komoly érv szólhat egy kedvezőtlen döntés ellen.

A *„futures workshop” technika* a kiscsoportos foglalkozásokat állítja a jövő szisztematikus megismerését segítő eljárások sorába. Olyan önálló előrejelzési műhelymunkát segítő foglalkozások sorozata, amelyek keretében egy-egy témakörrel egyidejűleg különböző alternatív előrejelzések készíthetők. A foglalkozásokon a hasonló gondolkodású résztvevők kiscsoportokba szerveződnek, és elképzeléseik véleményük, alternatív koncepciójuk alapján „megismétlik” az egyes előrejelzéseket, és értékelik a kialakított

alternatívákat. A negatív változatokat és az azokkal kapcsolatos félelmeket a kiscsoportos műhelymunka során „megszelídítük”. A „futures workshop” technika így nemcsak a sokszínű jövő kibontásában és megvalósításában segít, hanem a katasztrófát jelző jövőváltozatok előzetes szubjektív feldolgozásában és elkerülésében is. A legjelentősebb szakasz az úgynevezett *közösen elfogadott jövőkép megalkotása*, amikor a résztvevők együtt munkálkodva, komplex alternatívákat dolgoznak ki. A csoport egészének közös munkája olyan *jövőmátrix* megalkotásában ölt testet, amely csak azokat a várható eseményeket és következményeket tartalmazhatja, amelyeket a jövőben mindenki fontosnak és elfogadhatónak tart. Ezek a technikák nem kényszerítik a résztvevőkre a többiek által elképzelt jövőket vagy célokat, csupán segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a résztvevők egy *irányított tanulási folyamaton keresztül* jussanak el saját elképzeléseik, céljaik és tevékenységeik megfogalmazásáig. A demokratikus részvételt biztosító módszer serkenti a résztvevőket a kritikai szemlélet alkalmazásában, az alternatív jövőképek kidolgozásában, továbbá a jelen és a jövő közötti kapcsolat megteremtésében.

A klasszikus Delphi eljárás – amely gondosan kiválasztott szakértők véleményének összegyűjtését és feldolgozását végzi kérdőívek segítségével – használható a lakosság, a közösség megkérdezésére is az újságokon vagy a rádión keresztül. A „*közösségi*” *Delphi eljárás* azokat a témaköröket érinti, amelyekben a lakosság jól/rosszul tájékozott, így segítve a tervezőket a nemzeti értékek és prioritások azonosításában. A klasszikus Delphi eljárástól abban különbözik, hogy ide mindenki jelentkezhet, és a téma sokak számára lehet érdekes.

A közösségi Delphi eljárás eltérő gondolatokat hoz felszínre, nem pedig meggyőző személyiségeket állít középpontba. A folyamat tisztességesnek ismert és eltérő véleményt képviselők rádióbeszélgetésével kezdődik. Ehhez hozzászólhatnak a hallgatók telefonon, amire azonnal reagálhatnak a rádióban lévők. A válaszokat feldolgozzák, és ez a szintetizált vélemény képezi a közösségi Delphi eljárás második körét. Ezt közzéteszik az újságban és/vagy beolvassák a rádióban, azt kérve a lakoságtól, hogy értékeljék, és adjanak további elemzési szempontokat. Ez a folyamat mindaddig folytatódik, amíg ki nem alakul egy nemzeti konszenzus, ami tartalmazza azokat az elvárásokat és várankozásokat, amelyekben megegyezések születtek és azokat is, amelyekben nem valószínű a közös álláspont.

A partícipatív jövőkutatás két fő alkalmazási területe napjainkban a regionális és az oktatási szféra. Az érintettek ezeken a területeken tudják a leginkább megfogalmazni véleményüket a jelenről, és körvonalazni elképzeléseiket, reményeiket és félelmeiket a jövővel kapcsolatban, és itt tudják a leginkább érvényesíteni akarataikat. Mindkét területen a hosszabb távlatú jövőt formálják tevékenységükkel, akcióikkal.

A partícipatív jövőkutatás szemléletét alkalmazva egy város vagy település jövőjének, arculatának körvonalazásakor lehetőséget teremthetünk arra, hogy az azzal történő foglalkozás a szó nemes értelmében *közügy legyen*. Például ez lehetőséget adhat arra, hogy egy város/település rendezési tervét nem pusztán egy-két hivatalnok vagy

tervező sablonos elképzelései alapozzák meg, hanem a lakossági vélemények sokaságát bemutató hiteles dokumentumok. (Nováky, 2000 és 2003).

Az *oktatás* mindnyájunk – diákok, szülők, pedagógusok és munkaadók – közös ügye, és ezen a területen is szükséges a nem-szakértő érintettek véleményének, értékítéletének és a jövőre vonatkozó elvárásainak megismerése ahhoz, hogy az oktatás jövőjével foglalkozó jövőkutató és oktatástervező szakemberek használható jövőalternatívákat és stratégiákat alakítsanak ki. Hazánkban a participatív jövőkutatásra – tudomásunk szerint – az első példa a hazai szakképzés jövőalternatíváinak és jövővariánsainak kidolgozása, amely előrejelzés 1996-ban készült (Hideg-Nováky, 1998/a). Az eljárás lényege az volt, hogy a szakképzési rendszer funkcionális szereplőit kérdeztük meg, hogy miként vélekednek területük jelenéről és jövőjéről. Szakértőként a szakiskolában tanító szaktanárokat kértük fel, akik kétfordulós Delphi eljárás keretében fejtették ki vélekedésüket, valamint a munkaadókat, akik egyfordulós Delphi-ben formáltak véleményt arról, hogy milyen igényeket támasztanak a képzettség minőségével szemben. *Közöségi Delphi eljárással nem-szakértőkként kérdeztük meg az iskolásokat és a szülőket* arról, hogy mennyire elégedettek a szakképzéssel, mik a terveik az iskolázottságuk javítása céljából és gyerekeik iskolázása szempontjából.

A reprezentatív minták alapján összegyűjtött szakértői és nem-szakértői vélekedéseket külön-külön dolgoztuk fel, a résztvevők eltérő vélekedéseire helyezve a hangsúlyt. Ezekből sajtócsoport szempontú jövőváltoztatokat formáltunk minden megkérdezett csoportra vonatkozóan. Majd logikai azonosságokat, hasonlóságokat és különbségeket kerestünk a különféle jövőváltozatok között. Ezután kapcsoltuk össze az egyes csoportok logikai azonosságokat és különbségeket mutató, a jövőre vonatkozó állításait a szakképzés jövője szempontjából fontos kérdéskörök – az iskolarendszer és annak működése, a képzés tartalma és munkaerő-piaci kompetenciái – szerint. Végül ezek alapján fogalmaztunk meg komplex alternatívákat és változtatásokat a hazai szakképzés átfogó fejlődésére vonatkozóan.

Közöségi Delphi eljárással készültek azok az *oktatásfejlesztési-szakképzési jövőalternatívák* is, amelyek a változó makrogazdasági körülmények mellett jelezték előre a változásokat az oktatási rendszer személyi és tárgyi feltételeiben (Nováky, 2005).

A participatív jövőkutatás azt üzeni, hogy nem célszerű olyan vizsgálódásokat végezni, amelyek csak szakértői véleményekre épülnek, és amelyekben nem tükröződnek a lakossági vélemények. A lakosság – többé-kevésbé befolyásmentes helyzetelemzésre építve, remélhetően előítélet-mentesen és kreatívan – képes feltárni a jövőnek a hivatalos véleménytől eltérő új eseményeit és összefüggéseit is. A participatív jövőkutatás résztvevői így megújíthatják a jövőről való vélekedést, és konkrét formába önthetik azokat a tevékenységeket, amelyeket ők maguk is hajlandóak lennének végezni.

CSELEKVÉSORIENTÁLTSAÉG ÉS KREATIVITÁS

A cselekvésorientált jövőkutatás nem „ragad le” a lehetséges jövők megfogalmazásánál és keresésénél, hanem cselekedetekre sarkall, megújító erejű tevékenységekre, tettekre buzdít. Nem zárja ki a megismétlő jellegű, a változatlanságot továbbvivő jövők lehetőségét, de sikraszáll a jelenlegitől eltérő jövőváltozatok valósággá formálásáért is. A kutatók közül mind többen képviselik azt az álláspontot, hogy *a jövő nem passzív történés*, amit csupán szemlélünk, figyelemmel kísérünk, vagy amiről csak álmodozunk, hanem azt az emberek „csinálják”. Ezért *hangsúlyozzák a cselekvés fontosságát*. A kritikai és a participatív irányzatok művelői (pl. Hideg, 2002, Ramos, 2003, Nováky, 2006) különösen fontosnak tartják, hogy a jövőkutatás aktivitásra, cselekedetekre ösztönözzön.

A cselekvésorientáltság iránymutatást adhat a jövőkutatásban ahhoz, hogy a sok lehetséges jövőváltozat közül megtaláljuk a világ, az egyes társadalmak, a társadalom csoportjai és egyénei, laikusai számára az elfogadhatókat. Emellett segíthet azoknak a tevékenységeknek a megjelölésében, amelyeket realizálásuk érdekében tenni lehet és kell. A hangsúly nem arra helyeződik, hogy egy kifejezetten borúlátó jövőváltozat elkerülése érdekében fogjunk össze, hanem arra, hogy *a közösen megtalált pozitív jövőket törekedjünk közösen megvalósítani*. „Meg tudod változtatni a világot” – állítja László Ervin (László, 2002). „Az emberiség képes jóra változtatni a világot” – állítja Kappéter István ilyen című könyvében (Kappéter, 2003). „Ha a várankozásokban (az aspirációkban és az értékekben) a változtatás preferált, akkor ez a jövőattitűd megújító erő mutat fel” – állítottam a Magyarország holnap után című könyvben (Nováky szerk., 2001:58). Mindhárman abból indultunk ki, *hogy az emberiség fennmaradásához meg kell újulnia gondolati és erkölcsi értelemben, s a tettek szintjén egyaránt*.

A cselekvésorientált jövőkutatás tettekre irányuló magatartást és újdonságcentrikus, kreatív szemléletet feltételez. Ebben a tevékenységben minden érintett részvétele kívánatos. Azoké, akik maguk is átérzik a gondolkodásra épített tettek jelentőségét, és közösen tesznek a jövőért. Meg kell tanítani, illetve erősíteni az emberekben azt a szemléletet és magatartást, hogy egyénileg és közösségben is körültekintően munkálkodjanak a kedvező, az elfogadható jövő megvalósulásáért.

FELELŐSSÉG

A felelősség azt jelenti, hogy *felkészülünk a változásokra és tudatosan viseljük tetteink következményeit*. Hajlamosak vagyunk a nagy változásokat – mint például az országhatárokat átlépő természeti katasztrófákat, a profitérdekeket szem előtt tartó gazdasági változásokat és a pénzügyi összeomlást vagy a nemzetközi terrorizmust – rajtunk kívülálló okokkal magyarázni, holott rá kell jönnünk, hogy ezek jelentős részben a korábbi, nem körültekintő cselekedeteink káros következményei. Gyakran nem tulajdonítunk megfelelő jelentőséget a kis beavatkozásoknak, a jelentéktelen változtatásoknak, pedig lehetséges, hogy ezek következményei gyorsan – akár exponenciálisan is – felerősödnek, és akkor már nem tudunk változtatni, a hibát nem tudjuk helyrehozni.

A változásokra történő felelős felkészülés *a jövővel hivatalosan foglalkozók* – kutatók, döntés-előkészítők, döntéshozók és végrehajtók – *alapvető feladata*. Ugyanakkor látni kell, hogy *a vállalatoknak/vállalkozóknak, a lakosságnak, a társadalmi intézményeknek és a civil szervezeteknek is feladata* a változásokra való tudatos, felelős felkészülés (Nováky-Tyukodi, 2008). Ezért kell változniuk *a laikus emberek jövőattitűdjének, de a jövőkutatói szemléletnek* is. A laikusok akkor tudnak *felelősen viszonyulni* a jövőhöz, ha *jövőre orientáltan* gondolkodnak és cselekednek, ha *participatívak*, azaz bevonhatók a közös jövőépítésbe, illetve akkor, ha képesek *konstruktív agresszióra* ennek érdekében (Kappéter, 2007). A jövőkutató felelősségének egyik kulcskérdése, hogy akar-e, tud-e együttműködni a nem-szakértőkkel, azaz *képes-e megvalósítani a participatív jövőkutatót*. Ha a kutató részt vesz a tudományos elmélet megújításában és ismeri a modern előrejelzési eljárásokat, akkor fel tudja ismerni a jövő nagy problémáit, és segítséget tud nyújtani a társadalomnak ezek megoldásában. De csak akkor, ha összefog a nem-szakértőkkel. A jövőkutatónak ez az új feladatköre nagymértékben megnöveli a felelősségét (Nováky, 2007).

A kutatók és a laikusok felelőssége egymáshoz kapcsolódva egészítik ki egymást. Előbbi nemcsak segíti a laikusokat felelősségük gyakorlásában, hanem egyfajta pozitív példát is mutathat arról, hogy mit jelent a felelős gondolkodás és cselekedet a közeli és távoli jövő érdekében. A szakemberek és a jövőért felelősséget vállaló nem-jövőkutató laikusok együtt alkotnak *jövőformáló erőt*. Kedvező esetben az egész társadalom pozitív, felelősségteljes *jövőformáló erőt* alkot, a gyakorlatban azonban ez nem mindig van így. Sokan anélkül élik az életüket, hogy tudnának arról, hogy jövőt is építenek. Sokan nem törekszenek a jobbításra, mert nem érzik magukat elég erősnek ehhez. A *jövőformáló erők* akkor viszonyulnak hatékonyabb felelősséggel a feladatokhoz és akkor tesznek legtöbbet érte, a jobb jövőért, ha megteremtik a *jövőintegráló erők* – a felelősség, a közösségi lét, azaz a participáció, a tettek és a kreativitás – harmóniáját.

A VÁLTOZÓ JÖVŐ TÜKRÖZŐDÉSE AZ OKTATÁSBAN

A változó jövőről szóló kutatási ismeretek (a „*mit tanítunk?*”) bővítik a fiatalok elméleti, módszertani és gyakorlati tudását. Utóbbi úgy érhető el a közreműködésükkel, hogy górcső alá vesszük a korábban kidolgozott előrejelzéseket, megvizsgáljuk azok feltételezéseit, az alkalmazott metodológiát és metodikákat, illetve a felhasznált információkat és következtetéseket. Ennek során *erősödik a fiatalok kritikai szemlélete, valamint elemző és előrejelző készségük*. Az előrejelzések megbízhatósági vizsgálata módot ad a dinamikus rendszerelméletben gondolkodás erősítésére, a változások okozta új előrejelzési feladatok megfogalmazására, és ezzel a fiatalok jövőhöz való aktív és pozitív viszonyának árnyaltabbá tételére.

Az egyetemi oktatásban arra hívjuk fel a fiatalok figyelmét, hogy nem szabad a jelenben ragadni – a múltban pedig különösen nem –, de nem szabad „elszállni” a jövőbe

sem. A múltból kibontható *jövőlehetőségek* és a távlatokra irányuló *jövővárakozások* együtt alkotják és alakítják azt a döntési tartományt, amelyben a megszülető döntések sokszor évekre szólóan eldönthetik egy ország, egy régió vagy egy ágazat sorsát. Figyelni kell arra, hogy a lehetőségeket és a várakozásokat mindig az adott feltételek alapján szabad csak körvonalazni. Dinamikájában vizsgálunk mindent, a folyamatokat és helyzeteket (lehetőségeket) éppúgy, mint a várakozásokat, az elvárásokat, és a változtatás igényét, vagy annak tagadását. Érzékeltetjük azt is, hogy a jövővárakozások hozzák működésbe a lehetőségek által meghatározott teret, vagy másképpen megfogalmazva, a szakértők által feltárt lehetőségtartományon belüli mozgást a lakossági elvárások teszik életszerűvé és valóságossá.

Az oktatásban széles körűen alkalmazzuk, és a fiatalokkal begyakoroltatjuk a „*futures workshop*” technikákat (a „*hogyan tanítunk*”). A workshop munkák kiváló teret nyújtanak a participativitás alkalmazására, a jelentősen eltérő szemléletek közötti átjárhatóság biztosítására és egymás megismerésére. Ezzel tágul a fiatalok jövőben való gondolkodásának ereje, erősödik a cselekvésorientáltságuk, gondolkodnak, vitatkoznak, érveket fogalmaznak meg, kedvező esetben konszenzusra jutnak és prezentálnak. Minden egyes lépés lehetőséget teremt a visszacsatolásra is, aminek révén fokozható a korábbi lépések megbízhatósága is. A workshop munkákban elengedhetetlen a minél több fiatal részvétele. Olyanoké, akik maguk is átérzik a gondolkodásra épített tettek jelentőségét, és „csatasorba” állva közösen tesznek/tennének a jövőért. Törekszünk megtanítani, illetve tovább erősíteni bennük azt a szemléletet és magatartást, hogy ne csak álmodozzanak, hanem legyenek alkalmasak és képesek *tenni, cselekedni*. Az alternatív oktatási formák (mint például a Budapesti Corvinus Egyetem Jövőkutató Tanszékén működő Jövő-film Klub, vagy a Római Klub Magyar Szervezete támogatásával évente megrendezésre kerülő Erdei Jövőiskola) is ezt a célt szolgálják.

Jövőkutatói ismereteket tartalmazó tananyag kidolgozása és a korosztálynak megfelelő módszertan hozzárendelése a középiskolások számára is időszerű, hiszen ők igen fogékonyak a jövőre és a várható változásokra. Ilyenkor formálódik kritikai érzékük, de már azt is tudják, hogy a kedvező jövőért nekik is tenni kell, nem várható minden a szülőktől és a társadalomtól.

Az összefogásra való képesség eredményesen elsajátítható az úgynevezett „*partnership oktatás*” (Eisler, 2002) keretében. A „partnership” oktatás az ismeretek átadásának és feldolgozásának, továbbá a készségek fokozásának olyan korszerű formája, amelyben központi helyen szerepel az együttműködés. Ez abban jelenik meg, hogy a fiatalok *hogyan, hol és mit* tanulnak, illetve mit és hogyan tanítunk a számukra. *Jövőorientált és cselekvésorientált tanárookra van szükség* ahhoz, hogy az együttműködést elfogadó és alapértéknek tekintő oktatási formában tanítsanak mindenütt, és a diákokat is ilyen értékek megvalósítására oktassák és neveljék. *A „partnership” oktatás különösen jelentős az átalakuló társadalmakban*, mert segít múltunk újfajta megítélésében, és új nézőpontba helyezi a lehetséges jövőket. Az együttműködésre képes társadalom nemcsak elmélkedik erről, hanem a pozitív attitűd talaján tesz is érte.

TANANYAG-FEJLESZTÉSI SZEMPONTOK – A JÖVŐKUTATÁS SZEMSZÖGÉBŐL

Elegendhetetlen, hogy az oktatás és a tananyagok fejlesszék a fiatalok új iránti fogékonyságát, megújulási készségét és kreativitását, „hogy kigondolkodhassanak a dobozból”. Korunkban nemcsak az ismeretek összegyűjtése, azok memorizálása a fontos, hanem az is, hogy képesek legyünk az ismeretek közötti eligazodásra, a célok és a lehetőségek közötti választásra, és felelősséget érezzünk jövőnk iránt.

A „mit tanítunk” és a „hogyan tanítunk” felvetése szempontokat nyújt a *jövőkutatósi ismeretekre vonatkozó tananyag-fejlesztéshez* is. A jövőkutatás és a jövőorientáltság fejlesztése témához kapcsolódó új tananyagok kidolgozásakor az alábbi *szempontokat tartjuk fontosnak*:

- lényeges, hogy a tananyag a szokásos, standard ismereteken (a jövőkutatás elméleti, definíciós kérdésein és a módszertanon) túl tartalmazza a legfrissebb kutatási eredményeket is. Ez még akkor is elengedhetetlen, ha azok még nem teljesen bizonyítottak. Megismerésük ugyanis segíti a fiatalokat abban, hogy a vitás/vitatható kérdésekben is véleményt formáljanak és állást foglaljanak;
- a tananyagoknak érthetőnek, megbízhatóknak és átláthatóknak kell lennie;
- az adatok és a következtetések őszinte bemutatása elengedhetetlen, csak ez az etikus;
- a jövő komplex jellege szükségessé teszi a kapcsolódó foglalkozó tananyagok dinamikus rendszerszemléleten, holisztikus megközelítéssel alapuló tárgyalását;
- a társadalmi, gazdasági, technológiai, környezeti és politikai folyamatok dinamikájában, az emberi cselekedetek, tettek változásban történő bemutatása tükrözheti a dinamikus rendszerelméleten alapuló megközelítést;
- a tananyagoknak tükröznie kell, hogy az embereknek, a társadalmaknak van cselekvő, jövőformáló ereje, aminek bemutatása növelheti a lakosság jövőhöz való pozitív viszonyát;
- a tananyag bizonyítsa a kutatás alapvető módszertani elveit: a komplexitást, a participativitást és az alternativitást, és segítse elő az ezekben való elmélyedést;
- a tananyagok legyenek alkalmasak arra, hogy növeljék a szisztematikus gondolkodásra való készséget, fejlesszék a kreativitást és a kooperatív készséget;
- a tananyag készítői törekedjenek arra, hogy a fiatalok minél szélesebb körben tudják alkalmazni a korszerű módszertani és oktatástechnikai eszközöket. A kijelölt feladatok ne legyenek megoldhatóak ezek használata nélkül.

Ezeknek a követelményeknek, illetve szempontoknak nem könnyű megfelelni, de ha sikerül, akkor olyan tananyagok készülhetnek, amelyek nemcsak a jövőkutatás szakma követelményeit teljesítik, hanem tanulhatóvá és érdekessé is válhatnak a fiatalok számára. És ez elsődleges szempont az oktatásban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Eisler, R.: Partnership Education for the Twenty-First Century. In: Youth Futures (eds. Gidley, J. and Inayatullah, S.) Praeger, Westport, Connecticut, London, 43-51. 2002
- Glenn, Jerome C.: Participatory methods. In: AC/UNU Millennium Project, Futures Research Methodology, CD-Rom, 1994
- Hideg, Éva: Implications of two new paradigms for futures studies. *Futures*, 3. 2002
- Hideg Éva – Nováky Erzsébet: Szakképzés és jövő. Aula Kiadó, Budapest, 1998/a
- Hideg Éva – Nováky Erzsébet: A jövőhöz való viszonyunk. *Magyar Tudomány*, 1. 1998/b
- Hideg Éva – Nováky Erzsébet: A jövőhöz való viszony változása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 9. 2008
- Kappéter István: Az emberiség képes jóra változtatni a világot. Püski Kiadó, Budapest, 2003
- Kappéter István: A konstruktív agresszió és a jövő formálása. Püski Kiadó, Budapest, 2007
- László Ervin: Meg tudod változtatni a világot. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002
- Masini, Eleonora Barbieri: Values and Actions for the Future. In: Action for the Future (eds. Nováky, E. – Fridrik, Sz. – Szél, B.) Futures Studies Centre, Budapest University of Economic Sciences and Public Administration, Budapest, 45-54. 2004
- Nováky Erzsébet: Tuzsér település és a Felső-Szabolcsi Kistérség jövője. *Jövőtanulmányok 18. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövő kutatás Tanszék*, Budapest, 2000
- Nováky Erzsébet (szerk.): Magyarország holnap után. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövő kutatási Kutatóközpont, Budapest, 2001
- Nováky Erzsébet: Kiskunfélegyháza jövője a participatív jövő kutatás szemléletében. *Jövőtanulmányok 20. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövő kutatási Kutatóközpont*, Budapest, 2003
- Nováky, Erzsébet: Participative Futures Studies. In: Action for the Future (eds. Nováky, E. – Fridrik, Sz. – Szél, B.) Futures Studies Centre, Budapest University of Economic Sciences and Public Administration, Budapest, 67-79. 2004
- Nováky Erzsébet: Oktatási-szakképzési jövőalternatívák új szemléletben. *Szakképzési Szemle*, 3. 2005
- Nováky, Erzsébet: Action oriented futures studies in Hungary. *Futures*, 6. 2006
- Nováky, Erzsébet: Responsibility for the Future. *Journal of Futures Studies*, 2. 2007
- Nováky, Erzsébet – Hideg, Éva – Kappéter, István: Future Orientation in Hungarian Society. *Futures*, 7. 1994
- Nováky, E. – Tyukodi, G.: Long-Term Thinking in the Service of Corporate Social Responsibility, In: Corporate Social Responsibility (ed. Adam R. Timpere) Nova Science Publishers, Inc. New York, 229-241. 2008
- Nováky, E. – Veigl, H.: Participatory Futures Studies as a way of choosing possibilities for the future in Hungary. Manuscript, Budapest, 2008
- Ramos, J.: From critique to Cultural Recovery, Critical futures studies and Causal Layered Analysis. AFI Monograph Series, 2. Australian Foresight Institute, Swinburne, 2003
- Toffler, A.: Future Shock, Pan Books, London and Sydney, 1970
- Veigl Helga: Gyenge jelek, szabadkártyák, bifurkációk. Kézirat, Magyarország 2025 című MTA kutatás, Budapest, 2007